CAZURI DE RECUPERARE PROGRAMATICĂ A SUBSTRATULUI

LAURENȚIU NISTORESCU
Centrul de Studii Dacoromanistice „Lucus”, Timişoara

Cuvinte-cheie: *substrat, limbă dominantă, romani, geto-daci*

Mecanismele prin care elementele de substrat pătrund în vocabularul – și, în sens larg, în structura – unei limbi sunt mult mai complexe decât suntem obișnuiți să credem. Modelările unor atari procese privilegiază ceea ce putem numi ”calea directă”: persistența cu care vorbitorii unei comunități care a făcut obiectul unui proces de aculturație și a adoptat un alt idiom continuă să folosească atavisme lingvistice, provenind din limba de comunicare anterioară. Avem a observa că chiar și această ”cale directă” este semnificativ mai complexă, fapt ce derivă în primul rând din particularitatea proceselor de aculturație de a fi transformări de lungă durată, ceea ce are drept consecință, în problematica aici analizată, situația de bilingvism în care se găsesc, de-a lungul mai multor generații, membrii comunității care face trecerea de la un limbaj la altul[1]; iar în condițiile în care procesele de aculturație nu sunt întotdeauna ireversibile[2], situațiile în care se produc fenomene de resurecție generalizată a substratului nu sunt deloc improbabile. Așa stând lucrurile, mai sus pomenita ”cale

[1] Extensia de la limbă la limbaj a acestei observații nu este câtuși de puțin improprie, având în vedere faptul că asemenea stări de fapt se petrec și în cazurile particulare ale glisării de la un jargon profesional la altul sau, ca să ne limităm doar la aceste exemple, de la un limbaj artificial la altul; desigur, aceste spețe exced cu mult obiectivele intervenției noastre și nu le vom detalia.

[2] Poate cele mai relevante astfel de situații sunt cele ale idiomurilor precolumbiene reintrate în uz generalizat începând cu a doua jumătate a secolului XX, sub presiunea unor comandamente identitare.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

directă” nu este decât o formulă simplificatoare, chiar excesiv simplificatoare, sub care se ascunde o paletă mai largă de mecanisme, de la absorbția în limba dominantă a unor elemente ale substratului la – ca să ne limităm doar la capetele scalei probabilistice – creolizarea limbii anterioare de comunicare.

Alături de această paletă de mecanisme, pot fi identificate și alte căi de pătrundere a substratului în limba dominantă. Ne vom opri, dintre acestea, asupra celui care implică un caracter programatic de recuperare a unor elemente de substrat – nu înainte de a sublinia că, în cazul particular al limbii geto-dacice, modelul nostru consideră acest mecanism ca fiind secundar în raport cu două dintre formulele ”căii directe”: conservarea unor elemente de substrat în condițiile instaurării graduale a bilingvismului în cadrul comunităților autohtone din Dacia și Moesia Inferior, respectiv, asimilarea unor atari elemente de către comunitățile de coloniști.

Motivul principal care ne obligă să luăm în considerare, ca adjuvant al mecanismului identificabil în cazul comunităților de coloniști, și pe cel al recuperării programatice (fatalmente însă, și puternic selective) a substratului ne este furnizat de toponimia oficială a provinciei imperiale a Daciei – situația întâlnindu-se, într-o măsură semnificativ mai estompată însă, și în cazul provinciei sud-dunărene a ansamblului Daciei Magna. Astfel, potrivit documentului topografic de secol IV[3] cunoscut convențional ca *Tabula Peutingeriana*[4], pe teritoriul provinciei sud-dunărene sunt consemnate, cu denumirile oficiale recunoscute la scara întregului Imperiu Roman, următoarele centre urbane și protourbane: Lederata, Apus Flumen/Apo, Arcidava,

[3] Faptul că pe această hartă-itinerar – care, atragem atenția, are valoare de document oficial al epocii – se află trecute și toate drumurile imperiale din Dacia, provincie teoretic părăsită cu trei-patru generații mai devreme, i-a făcut pe unii cercetători să presupună că *Tabula Peutingeriana* ar fi fost datată greșit. Însă, în condițiile în care pe această hartă este trecută și noua capitală imperială, orașul Constantinopol (despre care se știe fără dubii că a fost inaugurat în anul 330), exclude o asemenea supoziție, obligând acceptarea evidenței: aceea că, și după așa-numita *retragere aureliană*, Dacia nord-dunăreană continua să se afle sub o oarecare administrare imperială. Subiectul a fost clarificat în amănunt, printre alții, de cercetătoarea timișoreană Doina Benea (Benea 2001).

[4] Fodorean 2017.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

Centum Putea, Berzovia, Aizizis, Caput Bubali, Tivisco/Tibiscum (pe segmentul VI/2 al itinerariului), Faliatis/Taliata, Tierna/Dierna, Ad Mediam, Pretorio, Ad Pannonios, Gaganis, Masclianis, Agnavie, Ponte Augusti, Sarmategte/Sarmizegetusa, Ad Aquas (pe segmentul VI/3), Petris, Germizera/Germisara, Blandiana, Apul/Apulum, Brucla, Salinis, Potavissa/Potaissa, Napoca, Optatiana, Largiana, Cersiae, Porolisso/Porolissum (pe segmentul VII/1), Egeta, Drubetis/Drobeta, Amutria/Ammutrium, Pelendava, Castris Novis (pe segmentul VII/4), Romula, Acidava, Rusidava, Ponte Aluti, Burridava (pe segmentul VII/5), Castra Tragana/Traiana, Arutela, Pretorio, Ponte Vetere, Stenarum, Cedonia (pe segmentul VIII/1). Așadar, 47 de localități, înșirate pe o rețea de drumuri însumând peste 700 de mile romane, dintre care – aspect care ne interesează aici în cel mai înalt grad – doar o treime sunt eminamente latine, și asta după mai mult de două secole de administrare efectivă a regiunii. Insistăm, ne aflăm aici în fața unei categorii speciale de elemente de vocabular, a toponimelor oficiale asociate unor comunități formate într-o măsură covârșitoare în jurul unor comunități colonizate latinofone, ceea ce pune în discuție opțiunea autorităților centrale/imperiale și locale/provinciale de a conferi acestor așezări denumiri provenind, în cea mai mare parte[5], din zestrea terminologică a populației cucerite.

Un răspuns comod și parțial corect la această problemă este că practica curentă în societatea romană, ca de altfel și în alte societăți care au atins dimensiuni globalizatoare, era de a prelua în nomenclatoarele oficiale toponimele preexistente, sau, după caz, de a forma toponime inspirate din unele elemente de vocabular ale populațiilor prexistente pe ariile în cauză. Amintim, pentru analogie, faptul că numeroase toponime de pe cuprinsul actual al Statelor Unite ale Americii conservă denumirile utilizate de populațiile precolumbiene sau de coloniștii preamericani: numele fluviului

[5] Nu excludem, după cum n-au făcut-o nici alți cercetători care s-au aplecat asupra chestiunii (și readucem aici în atenție contribuțiile lui Vasile Pârvan în acest domeniu – Pârvan 1982, cu precădere capitolul ”Expansiunea getică între 900 și 500 î.e.n.”, pg. 134-170), posibilitatea ca unele dintre toponimele în cauză să nu aparțină fondului geto-daco-moes, ci altor idiomuri nelatine, dar tot preromane.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

Potomac și al golfului Chesapeake provin din algonquină, al râului Susquehanna dintr-un dialect delaware, cele ale metropolelor Los Angeles, Las Vegas, San Diego din spaniolă ș.a.m.d. Dacă nu putem accepta această explicație ca având valabilitate absolută și exclusivă, în cazul așezărilor urbane și protourbane din Dacia Augusti, este pentru că în cele mai multe cazuri – cu certitudine în ceea ce privește capitala provincială Sarmizegetusa și centrele urbane ajunse la rang de *municipium* și *colonia* – localitățile respective au fost edificate la mari distanțe de așezările preromane ale căror denumiri le-au preluat[6]. Pe lângă argumentul distanței, mult mai important în epoca deplasărilor pe jos și călare, ne obligă la rezerve și faptul că, fără excepție, aceste orașe, dar și cea mai mare parte a centrelor preurbane întemeiate de romani în Dacia, au fost edificate în areale din care populația autohtonă a fost dislocată forțat, iar locuitorii originari, provenind exclusiv din rândul coloniștilor, au avut inițial oportunități limitate de contact cu autohtonii, implicit și posibilități de a se familiariza eventual cu elemente de microtoponimie.

Putem însă rafina răspunsul dacă acordăm atenție și momentului în care s-au edificat orașele Daciei Romane. Astfel, singura așezare eminamente urbană amenajată în momentul cuceririi a fost reședința administrativă a noii provincii, aceasta primind însă inițial denumirea de Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica[7]. Epitetul de Sarmizegetusa a fost ulterior adăugat – nu în timpul împăratului Hadrian[8], așa cum s-

[6] Spre exemplu, capitala provincială Sarmizegetusa romană (Ulpia Traiana) a fost construită la o distanța de peste 60 de kilometri de vechea capitală dacică (Sarmizegetusa Regia, în terminologia modernă), distanța fiind amplificată și de caracterul alpin al reliefului zonei. De asemenea, Napoca romană a fost ridicată la circa 40 de kilometri distanță de așezarea omonimă din vremea dacilor ș.a.m.d., cea mai redusă distanță, de doar 16 kilometri, fiind semnalabilă în cazul Apulum/Alba Iulia – Apoulon/Piatra Craivii.

[7] Protase 2010, pg. 56 și urm.

[8] Hadrian va patrona poate cea mai amplă politică de reconciliere cu dacii (de altfel, într-un program mult mai amplu de conciliere cu toate popoarele încorporate în Imperiu în veacul de până la el), care va include externalizarea unor teritorii, valorificarea în organizarea administrativă a provinciei a delimitărilor tradiționale preromane, acceptarea pe scară largă a prezenței autohtonilor în orașe și în armată ș.a.m.d.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

a crezut multă vreme, ci tot în timpul cuceritorului Traian, în anii 109-110[9], când guvernatorul D. Terentius Scaurianus s-a ocupat de întemeierea instituțiilor urbane specifice unei capitale provinciale. Considerăm că nu este deloc întâmplător faptul că decizia a fost adoptată chiar în acei ani, când, după cum o dovedesc multe alte elemente[10], între autoritățile imperiale de la Roma și elitele Daciei cucerite survine un prim act al reconcilierii, proces care se va dovedi de o surprinzătoare durată. Tot lui Traian îi aparține și decizia, se pare luată în ultimele luni de viață[11], de edificare a următoarelor orașe din Dacia Augusti: este vorba de Napoca, Drobeta și Romula Malva, toate trei bune denumiri dacice (ca să-l parafrazăm pe Vasile Pârvan), dar cu observația, plină de interes, că în ultimul caz avem de-a face cu o manifestare a sincretismului cultural, prin alăturarea unui termen de origine latină unuia de certă factură geto-dacică. Nu este, subliniem, un caz singular nici măcar în sfera toponimelor oficiale create în acest orizont cronologic: în relativa vecinătate a Romulei Malva a fost întemeiată și așezarea protourbană Rusidava[12], un castru aflat pe drumul imperial *limes Alutanus* ce lega Dunărea de dublul centru urban de la Apulum, pentru a cărui denumire a fost utilizat ca prefix termenul latin *rus, ruris* și sufixul geto-dac *dava*. Și în acest caz, așezarea de epocă romană nu a fost precedată de o așezare autohtonă de la care, eventual, să fi fost preluată denumirea, de altfel, avem a observa că în aproape jumătate din cele peste 24 de cazuri de așezări – consemnate în epoca romană! – cu formantul toponimic *dava* nu au fost puse în evidență centre protourbane preromane asociabile[13].

Toate aceste cazuri au ca numitor comun, așadar, faptul că elementele de substrat – toponimele de prezumtivă sau certă origine

[9] Protase 2010, pg. 46.

[10] Poate cel mai spectaculos aspect al concilierii daco-romane patronată de cuceritorul Traian este cel pus în evidență de statuaria din Forul lui Traian, excelent analizat de cercetătorul Leonard Velcescu (Velcescu 2015).

[11] Punerea în operă a acestor decizii se produce în anii 118-119, când așezările protourbane în cauză, întemeiate sub Traian ca *vicus*-uri militare, au fost reorganizate ca municipii.

[12] Azi Drăgășani.

[13] O tratare distinctă a temei, la Nistorescu 2012.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

geto-dacică – nu s-au transmis prin continuitatea utilizării lor, ci prin asumarea lor colectivă, programatică, de către vorbitorii noii limbi dominante în regiune. Motivațiile unei atari asumări țin, fără îndoială, deopotrivă de instituirea unui climat social-cultural general de conciliere între cuceritori și cuceriți și, respectiv, de construirea unei identități comune a societății încă foarte fragmentate sub aspect etno-lingvistic și social-politic, din provincia Dacia Augusti a secolelor II-III.

Bibliografie selectivă

Volume

Brâncuș 2009 — Brâncuș, Grigore, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Ed. Dacica, București

Pârvan 1982 — Pârvan, Vasile, *Getica – O protoistorie a Daciei*, Ed. Meridiane, București

Protase-Suceveanu 2010 — Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (coord.), *Istoria Românilor*, vol. II *Daco-romani, romanici, alogeni*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Ed. Academia Română, Ed. Enciclopedică, București

Velcescu 2015 — Velcescu, Leonard, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București

Articole

Benea 2001 — Benea, Doina, *Dacia pe Tabula Peutingeriana*, în „Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis", Ed. Centrul de Studii în Istorie și Arheologie, Universitatea de Vest, Ed. Mirton, Timișoara, pg. 135-149

Fodorean 2017 — Fodorean, Florin-Gheorghe, *Baza de date online în legătură cu Tabula Peutingeriana II*, în „Geographia Napocensis" XI, 1/2017, Ed. Academia Română-Filiala Cluj, Cluj-Napoca, pg. 45-48

Nistorescu 2012 — Nistorescu, Laurențiu, *Criterii extrafilologice în analiza etimologică. Observații pe marginea formantului toponomastic* dava, în „Philologica Banatica", nr. 2/2012, Ed. Mirton - Societatea de Științe Filologice - Filiala Timișoara, pg. 33-43

Protase 2001 — Protase, Dumitru, *Geneza oraşelor în Dacia Romană*, în „Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis",

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)

Ed. Centrul de Studii în Istorie și Arheologie, Universitatea de Vest, Ed. Mirton, Timișoara, pg. 71-80

Protase 2010 Protase, Dumitru, *Organizarea administrativă*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru (coord.), ”Istoria Românilor”, vol. II ”Daco-romani, romanici, alogeni”, ed. a II-a revăzută și adăugită, Ed. Academia Română, Ed. Enciclopedică, București, pg. 45-72

CASES OF PROGRAMMATIC RECOVERY OF THE PRE-ROMAN SUBSTRATE

Abstract

Key words: *substrate, dominant language, Romans, Geto-Dacians*

Despite the fact that the pre-Roman substrate of the Daco-Romanian language had consistent dimensions of temporal functionality (presumably over half a millennium) and demographic (several million speakers), the decisive role in the cultural-linguistic synthesis on the Geto-Daco-Moesian area in the first half of the 1st millennium AD was played by Latin, the Daco-Romanian language actually being initiated as a regional aspect of this civilizational idiom. We can formulate the reasonable suspicion that a significant part of the substrate elements in Daco-Romanian synthesis are not mere survival atavisms, but elements recovered programmatically in the multi-segmented society that arose through the integration of Geto-Daco-Moesic territories into the cultural body of the Roman Empire.

BDD-A32020 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:39 UTC)